

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCYZNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 7, 2019

HALINA TABORSKA

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCYZNIE, LONDYN

POMNIKI SMOLEŃSKIE W WARSZAWIE – LOKALIZACJE, DZIEŁA, KONTROWERSJE

WPROWADZENIE

Wkrótce po katastrofie smoleńskiej, największej tragedii narodowej III Rzeczypospolitej, rozpoczęły się debaty nad umiejscowieniem i formą pomników, jakie powinny powstać w celu upamiętnienia ofiar. Dotyczyły one dwóch określonych lokalizacji: w miejscu katastrofy na lotnisku Siewiernyj pod Smoleńskiem i w kwaterze smoleńskiej na cmentarzu Powązek Wojskowych w Warszawie, a także wyboru prominentnej, otwartej przestrzeni miejskiej w stolicy, jaką należałoby dla monumentu przeznaczyć.

Debata i kontrowersje stanowią stały komponent w procesie powstawania pomników, a obok wątków dotyczących postaci i wydarzeń czy wyboru lokalizacji dotyczą też tworzywa oraz formy artystycznej, mogącej zadowolić patronów i odbiorców. Zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami, w Polsce tworzywo powinno być szlachetne i trwałe – a więc marmur, brąz, granit, a jeśli żelbeton, to licowany kamieniem. Semantyczny przekaz (napisy, znaki ikonoczne) ma być jasny, jednoznaczny, podniosły, a symbolika przejrzysta – oparta w znacznej mierze na tradycyjnych emblematach – krzyż i godło państwowe, flaga, kotwice Polski Walczącej, którym mogą towarzyszyć różne elementy realistycznego

przekazu, takie jak: tory kolejowe dla wygnańców, więzienne kraty, kajdany, rozrywane łańcuchy.

Za przykład mogą tu posłużyć trzy monumenty, jakie powstały w Warszawie po roku 1990. Pierwszy z nich, autorstwa Macieja Szańkowskiego i Sławomira Korzeniowskiego, odsłonięty w 1993 roku w Dolinie Służewieckiej, jest dedykowany Męczennikom Terroru Komunistycznego 1944–1956¹. Składa się z ośmiometrowego krzyża oraz głazów rozmieszczonych na planie elipsoidalnego kręgu wraz z fragmentem rozerwanej kraty z brązu – symbolu zniewolenia, ale także odzyskanej wolności. W głazie pełniącym funkcję ołtarza wmurowano urnę z prochami, a w znajdujący się za nim niski mur zostały wkomponowane łuski od pocisków z nazwami ponad 400 miejsc kaźni z całej Polski. Pomnik znajduje się w miejscu, gdzie we wczesnych latach powojennych Urząd Bezpieczeństwa grzebał ofiary mordów politycznych dokonywanych w więzieniu – Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów przy ul. Rakowieckiej. Towarzyszy mu poruszający tekst anonimowego więźnia Mokotowa:

„Przechodniu pochyl czoło wstrzymaj krok na chwilę. Tu każda grudka ziemi krwią nasiąkłą broczy. To jest Służewiec to nasze Termopile. Tu leżą ci co chcieli bój do końca toczyć. Nie odprowadzał nas tu kondukt pogrzebowy. Nikt nie miał honorowej salwy ani wieńca. W mokotowskim więzieniu krótki strzał w tył głowy. A potem mały kucyk wiózł nas do Służewca. Z jej imieniem na ustach zwyciężyć lub zginąć. Szliśmy w oddziałach „Wilka” i murach Starówki. Pod Narwik, pod Tobruk, pod Monte Cassino. By w tym piasku kres znaleźć żołnierskiej wędrówki”.

17 września 1995 roku u zbiegu ulic Muranowskiej i gen. Władysława Andersa odsłonięto pomnik Poległym i Pomordowanym na Wschodzie, autorstwa Maksymiliana Biskupskiego. Ma wysokość około 7 metrów, przedstawia sowiecki wagon deportacyjny, stojący na torze z 41 podkładami kolejowymi, na których są wypisane nazwy miejsc polskiego męczeństwa na Wschodzie, a także nazwy pól bitewnych z września 1939, znajdujących się we wschodniej Polsce. Ostatni podkład jest pusty, symbolizuje nieznane miejsca cierpień. Wśród spiętrzonych w wagonie krzyży – łacińskich i prawosławnych – znajduje się też

¹ Pomysłodawcą budowy pomnika był ks. Józef Maj. Fundatorzy: parafia św. Katarzyny, Społeczno-Kościelny Komitet Uczczenia Ofiar Terroru Władzy z lat 1944–1956, Urząd m.st. Warszawy oraz Wojsko Polskie. Konkurs na projekt pomnika rozstrzygnięto w 1991, został odsłonięty 26 września 1993 r.

żydowska macewa i nagrobek muzułmański. Pomnikiem tym, wybudowanym w celu uczczenia Polaków poległych i pomordowanych na Wschodzie, wywiezionych do łagrów na Syberii, zgładzonych w Katyniu, opiekują się członkowie Federacji Rodzin Katyńskich i organizacji kombatanckich.

W nowym stuleciu, 30 września 2001 roku, został odsłonięty pomnik Ku Czcii Pomordowanych w Praskich Więzieniach 1944–1956, znajdujący się przy ul. Namysłowskiej 6, z tablicą informującą: TEREN WIĘZIENIA KARNO-ŚLEDZIEGO NR III / WARSZAWA-PRAGA / W LATACH 1944–1956 MIEJSCE TORTUR I STRACENŃ / ŻOŁNIERZY POLSKICH / PODZIEMNYCH ORGANIZACJI / NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH / MIEJSCE ZBRODNI NKWD I UB.

Zaprojektowali go rzeźbiarz Dariusz Kowalski i architekt Sławomir Korzeniowski. Pomiędzy potężnymi pylonami z granitu o wysokości 7,5 metra postać pochwyconego więźnia wykonana z brązu, ponad dwuipółmetrowej wysokości, z kajdanami na rękach, rozrywa żelazne kraty i odpycha ciężkie, przytłaczające mury kaźni. Dedykacyjny napis głosi: W HOŁDZIE MĘCZENNIKOM / NARODOWEJ SPRAWY / LAT 1944–1956 / BY PAMIĘĆ O NICH WIECZNIE ŻYŁA / INSPIROWAŁA DO WIECZNEJ SŁUŻBY OJCZYŹNIE².

Kształt pomników warunkują w znacznej mierze zalecenia fundatorów i patronów, ideologiczne i polityczne dyrektywy grup rządzących, a także potrzeby i upodobania odbiorców. Zbiorowy adresat dzieł współczesnej sztuki publicznej ma zazwyczaj bardzo zróżnicowany profil intelektualny i ekonomiczny, niejednokrotnie skonfliktowane wierzenia, ideologie i obyczaje. Różne są również preferencje estetyczne – jedni chcą sztuki tradycyjnej, inni oczekują artystycznego nowatorstwa. Dla zleceniodawców, fundatorów i twórców dzieło może też stanowić oręż w walce politycznej, pełnić funkcję propagandową, konsolidować lub hamować pożądane procesy przemian społecznych, może łączyć lub dzielić społeczność, a także narody.

Projekty i pomniki smoleńskie powstają w czasie, gdy w suwerennej Rzeczypospolitej toczy się proces usuwania pomników niechcianych, związanych z minioną władzą, i stawiania nowych – dedykowanych ludziom i wydarzeniom, o których w systemie politycznym PRL-u nie wolno było mówić, a tym bardziej je upamiętniać. Wspomnianym powyżej monumentom warszawskim, upamiętniającym ofiary komunistycznych rządów i historyczne zbrodnie popełnione na polskim narodzie towarzyszą dzieła poświęcone bitwom i siłom

---

² Strona internetowa: Varsisava.pl/pomnik_ku_czci_pomordowanych_w_praskich_wiezieniach, dostęp 8 X 2017.

zbrojnym na Zachodzie, a także postaciom ważnym dla dominujących ugrupowań politycznych. W taką pomnikową scenerię wpisać się mają trwale pomniki smoleńskie.

KONKURS NA POMNIK – LOTNISKO SIEWIERNYJ

Konkurs na pomnik katastrofy smoleńskiej przy lotnisku Siewiernyj był wspólną inicjatywą polską oraz rosyjską, jaka pojawiła się w związku z obchodami pierwszej rocznicy katastrofy. Konkurs ogłosili wówczas prezydenci: Polski – Bronisław Komorowski i Rosji – Dmitrij Miedwiediew. Jego organizację powierzono ważnej polskiej instytucji sztuki – Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku, a na czele Sądu Konkursowego stanął powołany przez ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego prof. Adam Myjak, wybitny rzeźbiarz i wieloletni rektor warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych. Mówił o pracach jury, któremu przewodniczył:

Mieliśmy świadomość, że konkurs na „Pomnik Smoleński” to ogromne i historyczne wyzwanie. Tragedia, jaka zdarzyła się, dotyczy nas wszystkich. Cały naród nie może otrząsnąć się z tej traumy do dziś. Rola, jaka przypadła międzynarodowemu Sądowi Konkursowemu, była szczególna. W poszukiwaniu projektu, który byłby gwarantem stworzenia dzieła artystycznego, ukazującego dramat, jaki się wydarzył 10 kwietnia 2010 roku w Smoleńsku, w obliczu nagromadzonych skrajnych emocji, byliśmy pod ogromną presją odpowiedzialności. Czując na sobie tę ogromną odpowiedzialność, kierowaliśmy się przede wszystkim kryteriami artystycznym³.

Sekretarz Sądu Konkursowego Mariusz Knorowski przypominał o odmienności praw rządzących pomnikową twórczością:

*Pomniki już w fazie projektowej ogniskują zbyt wiele oczekiwań. Ich miarą jest także często domaganie się zastosowania skomplikowanej struktury narracyjnej eksploatującej obszerny i zarazem opatrzone – repertuar personifikacji, symboli i emblematów wyciąganych okazjonalnie z historycznego lamusa. Zazwyczaj bywa tak, że nie może być ona przedstawiona dosłownie w sposób satysfakcjonujący wszystkich zainteresowanych, gdyż **idea pomnika rządzi się odmiennymi***

---

³ A. Myjak, „Warszawa 07.05.2012”, Album „Pomnik Smoleński”, Wystawa dokumentująca „międzynarodowy konkurs na: Opracowanie koncepcji pomnika upamiętniającego ofiary katastrofy lotniczej, która miała miejsce pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r.”, Orońsko, 2012, s. 8.

*prawami niż beletrystyka lub publicystyka, szczególnie wówczas, gdy obejmuje on sferę martyrologii, patriotyzmu czy sacrum*⁴.

Broniąc racji artystycznych pomników, Knorowski dodał, że dzieło powinno mieć w sobie ponadczasową powagę i wzniosłość, nie ulegać obowiązującym konwencjom stylistycznym i nie schlebiać populistycznym gustom. Konkurs rozstrzygnięto 30 marca 2012 roku. Sąd Konkursowy po długich debatach wytypował zwycięski projekt o znacznych walorach artystycznych, jednak projekt ten nie został zrealizowany⁵, ponieważ strona polska nie uzyskała zgody na budowę. W miejscu katastrofy stoi krzyż i głaz z napisami w języku rosyjskim i polskim⁶.

I. POMNIK OFIAR KATASTROFY SMOLEŃSKIEJ NA CMENTARZU WOJSKOWYM NA POWĄŻKACH

Skrainne emocje i presja odpowiedzialności towarzyszyły również konkursom, a także procesom realizacji dwóch pomników, które w drugiej dekadzie nowego stulecia powstały w Warszawie. Pierwszy konkurs warszawski, ogłoszony wkrótce po katastrofie, miał zapewnić wyłonienie projektu dla pomnika ofiar katastrofy smoleńskiej na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Organizatorem konkursu zamkniętego było Biuro Architektury i Planowania Przestrzennego Urzędu m.st. Warszawy (BAiPP), a do udziału w nim zaproszono czworo artystów: Dariusza Kowalskiego, Marka Moderaua, Andrzeja Sołygę i Antoni-

---

⁴ M. Knorowski, „Summa monumenta”, Album „Pomnik Smoleński”..., s. 11.

⁵ Fotografia makiety projektu „Pomnika smoleńskiego” – I nagrody konkursu (Andrzej Sołyga, Dariusz Śmiechowski, Dariusz Komorek), w: J. S. Wojciechowski, *Władze widzenia. Postświecka kultura wizualna*, Kraków, 2015 s. 172. W rozdziale *Locus theologicus rzeźby* tejże książki, w podrozdziale zatytułowanym *Co mówią projekty pomników katastrofy smoleńskiej?*, znajdują się fotografie innych, wyróżnionych projektów oraz dyskusja historyków sztuki, kulturoznawców i teologów na temat rezultatów całego konkursu. Autor książki dokonuje interpretacji projektów konkursowych w proponowanych przez siebie kategoriach antropologii kultury wizualnej: *Pierwsze pytanie badawcze, jakie zostało postawione podczas analizy tych projektów, można sformułować następująco: w jaki sposób projektanci próbują z pomocą wizualnej formy „opatrzyć” ranę spowodowaną przez tragiczną śmierć liderów państwa, tamże*, s. 166–170.

⁶ Strona internetowa: Dzieje.pl/aktualnosc/w-smolensku-wciaz-stoi-krzyz-i-kamien-trwa-spor-o-pomnik fakt.pl/wydarzenia/polityka/miejsce-katastrofy-smolenskiej-dzis-5-lat-pozniej/hbkr8z4, dostęp 10 XII 2018.

nę Wysocką-Jończyk. Wszyscy oni mieli doświadczenie w projektowaniu monumentalnych dzieł kommemoratywnych, zawierających elementy rzeźbiarskie i architektoniczne, osadzonych w rozmaitych kontekstach urbanistycznych i krajobrazowych. W tym przypadku kontekst tworzyła kwatera cmentarna i związana z tym potrzeba połączenia pomnika z 28 grobami ofiar katastrofy oraz urnami z prochami 12 spopielonych ciał.

Na kształt pomników w fazie ich projektowania istotny wpływ mają wymogi międzynarodowych lub krajowych konkursów i zalecenia zespołów oceniających. Zaproszeni do warszawskiego konkursu twórcy otrzymali szczegółowe, dziewięciopunktowe „Wytyczne do projektowania miejsca pamięci”⁷ z datą pod dokumentem 26 kwietnia 2010 roku. Termin złożenia projektów (dwóch plansz i makiety) upływał z dniem 17 maja. Na wykonanie całej kwatery smoleńskiej przeznaczono trzy miesiące. Wykonawcą było Miejskie Przedsiębiorstwo Usług Komunalnych w Warszawie. Koszt inwestycji wyniósł około 2 mln zł.

Wskazaniem miejscem usytuowania była kwatera K-II na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach; przedmiot pracy określony został jako: *Koncepcja architektoniczno-rzeźbiarska miejsca pamięci ofiar katastrofy lotniczej w Smoleńsku, na które składają się groby pochowanych ofiar oraz obiekt Upamiętniający (pkt 1); Upamiętnienie ma dotyczyć wszystkich ofiar katastrofy, nie tylko pochowanych w tej kwaterze. Przy upamiętnieniu zlokalizowany będzie grób „beziemienny”, w którym złożone zostaną szczątki ofiar niezidentyfikowane (pkt 4).* Postulowano także ujednoliconą formę powstających w kwaterze nagrobków, z małym zakresem indywidualizowania oraz użycie trwałych materiałów, odpornych na wandalizm i łatwych w utrzymaniu.

Doradcą w procesie powstawania pomnika została Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i jej nowo mianowany sekretarz Andrzej Krzysztof Kunert⁸, jego poprzednikiem był Andrzej Przewoźnik, polski historyk, sekretarz

⁷ „Wytyczne” sporządził arch. Tomasz Gamdzyk, naczelnik Wydziału Estetyki Przestrzeni Publicznej BAIPP.

⁸ W listopadzie 2010 r. fakt nieumieszczenia na pomniku symboli religijnych i państwowych stał się jedną z podstaw wniosku Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Krakowie, skierowanego do ministra kultury i dziedzictwa narodowego o pilne odwołanie Andrzeja Krzysztofa Kunerta ze stanowiska sekretarza Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Kunert urząd utrzymał, ale utracił go 1 sierpnia 2016 r., kiedy Rada została zlikwidowana, a jej kompetencje przejęło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Instytut Pamięci Narodowej; strona internetowa: Pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_ofiar_katastrofy_smo

generalny Rady w latach 1992–2010, który zginął w katastrofie i został pochowany w kwaterze smoleńskiej. Prace nad rozstrzygnięciem konkursu toczyły się w szybkim tempie. Oceny projektów dokonali 19 maja 2010 roku eksperci-doradcy zaproszeni przez dyrektora BAIPP⁹, szczegółowe sprawozdanie z ich obrad i podjętych decyzji sporządził arch. Tomasz Gamdzyk, naczelnik Wydziału Estetyki Przestrzeni Publicznej BAIPP¹⁰.

Prace oceniano jako anonimowe, opatrując je numerami [...] bez powiadamiania ekspertów, kto jest autorem każdej z prac. Prace składały się z plansz, modelu w skali 1:20, detali w skali 1:10 oraz albumu z opisem, kosztorysem i reprodukcjami plansz. Dyskusja nad pracami składała się z dwóch części: omówienia zasadniczych idei projektowych każdej z koncepcji oraz oceny przedstawionych rozwiązań¹¹.

Najwyższą punktację ekspertów uzyskała praca nr 2. W jej „Odczytaniu” za główny motyw upamiętnienia uznano

blok kamienia, złamany na dwie części i zapadający się w ziemię. [...] Przy patrzeniu wzdłuż, strzaskane bryły mogą kojarzyć się z rozbitym statkiem powietrznym na pasie do lądowania. [...] Jedna z brył nadwiesza się nad mogiłą, w której pochowane są spopielone szczątki wielu ofiar katastrofy, w symboliczny sposób ją przygniatając. Na ścianach bryły, które powstały w wyniku przelamania umieszczono wypukłe litery napisu informujące o upamiętnieniu oraz wklęsłe z listą wszystkich ofiar¹².

W „Opinii Zespołu Ekspertów” chwalono projekt za bardzo dobre rozmieszczenie napisów z inskrypcją dedykacyjną oraz listą ofiar, a także za odpowiednie usytuowanie mogiły ze szczątkami. 14 czerwca 2010 roku minister Michał

---

le%C5%84skiej_na_Cmentarzu_Wojskowym_na_Pow%C4%85zkach_w_Warszawie, dostęp 12 XII 2018.

⁹ Byli to: art. plast. dr Jacek Kucaba (prezes ZPAP), prof. art. plast. Jan Kucz, arch. Marek Mikos, p.o. dyr. BAIPP Urzędu m.st. Warszawy, prof. dr hab. arch. Konrad Kuczak-Kuczyński, Adam Siwek, Naczelnik Wydziału Krajowego Rady OPWiM oraz arch. Tomasz Gamdzyk, naczelnik Wydziału Estetyki Przestrzeni Publicznej BAIPP.

¹⁰ Obok „Wytucznych” arch. T. Gamdzyk przedstawił też „Odczytanie złożonych prac przez Zespół Oceniający”, „Opinię Zespołu Ekspertów na temat poszczególnych prac” i „Rekomendację Zespołu”.

¹¹ Informacje dotyczące konkursu otrzymane od Tomasza Gamdzyka.

¹² Tamże.

Boni¹³ zaakceptował rekomendację Zespołu Ekspertów – zwycięska praca Marka Moderaua (nr 2) została skierowana do dalszego opracowania. Na wykonanie całej kwatery smoleńskiej przeznaczono trzy miesiące. Budowa pomnika rozpoczęła się w sierpniu i została zakończona w końcu października. Odsłonięcie nastąpiło 10 listopada 2010 roku. Problemem artysty i wykonawców był pośpiech zarówno w opracowaniu projektu, jak i krótki czas wyznaczony do jego realizacji. Wedle jego twórcy, Marka Moderaua:

Tragicznie mała ilość czasu zmuszała do błyskawicznego opracowania kilku pomysłów i odrzucenia zbyt dosłownych lub mało czytelnych. Wybrany projekt obiektu, jego koncepcję wykonywałem, modelując bryły w komputerze w prostym programie 3D Amapi 6.1 (który już jest niedostępny).

Na gotowym projekcie przestrzennym pracowaliśmy z architektem Piotrem Klecanem i jego zespołem nad detalami i planszami konkursowymi¹⁴.

Podobne odczucia pośpiechu i narastających emocji odnotował również Piotr Klecan:

Projekt powstawał w błyskawicznym tempie, pod presją czasu i przy ogromnym ładunku emocji związanych z katastrofą. Z całą pewnością było to zadanie projektowe niedające się porównać z żadnym innym w mojej karierze zawodowej. [...]

Współpraca z artystą rzeźbiarzem jest dla architekta doświadczeniem odmiennym od codziennej praktyki. Przy projektach rzeźbiarskich architekt, przyzwyczajony do roli dyrygenta zespołu, pełni rolę „usługową”. Architekt ma w takim przypadku wspierać artystę swoją wiedzą techniczną i pomagać mu w aranżacji przestrzeni wokół pomnika. Konfrontacja wstępnych pomysłów z technicznymi możliwościami ich realizacji w konkretnym terenie stanowi każdorazowe wyzwanie¹⁵.

Komentując dalszy przebieg prac, Marek Moderau napisał:

Niestety Miasto nie przewidziało możliwości wykonania projektu realizacyjnego przez autora koncepcji, ale i tak mając na uwadze wynik końcowy, przeka-

---

¹³ Michał Boni, wówczas minister-członek Komitetu Stałego Rady Ministrów, 1 kwietnia 2010 r. został członkiem Międzyresortowego Zespołu do spraw koordynacji działań podejmowanych w związku z katastrofą smoleńską, powołanego przez premiera Donalda Tuska.

¹⁴ Mail M. Moderaua do H. Taborskiej, 18 II 2019.

¹⁵ Mail P. Klecana do H. Taborskiej, 14 III 2019.

załem autorom projektu budowlanego komputerowe modele 3D i pomnika i nagrobków. Poza tym wg mnie pomnik jest dwuelementowy – to element centralny i nagrobki.

Z nagrobkami był największy problem: jak przekonać rodziny ofiar katastrofy, którzy mieli zostać pochowani na Powązkach przy pomniku, by zaakceptowali jednorodny wzór nagrobka? Spotkań z rodzinami było kilka; jedni chcieli zielony kamień, inni w ogóle odmówili współpracy przy projekcie (np. wdowa po Panu Gosiewskim). Najważniejszym i skutecznym argumentem okazało się stwierdzenie, że jeśli będzie to jednorodny system, to zarząd cmentarza nie będzie w „kwaterze smoleńskiej” dokonywać późniejszych pochówków osób niezwiązanych z tragedią smoleńską. Tak powstało kilka wersji nagrobka, ale usystematyzowanych¹⁶.

Ostatecznie ujednocicone nagrobki zostały wykonane z czarnego kamienia, z wyjątkiem czterech dla załogi samolotu, wykonanych z białego granitu „white imperial”¹⁷.

LOKALIZACJA

Lokalizacja pomnika, bardzo w tym przypadku ważna, nie spotykała się z ostrym oporem, po części dlatego, że pomniki i rzeźby nagrobne, niektóre z nich o charakterze patriotycznym, mają już swoją długą i fascynującą historię na Starych Powązkach¹⁸, otwartych w 1792 roku, a także na Wojskowych Powązkach, założonych w 1912¹⁹. Lokalizacja monumentu smoleńskie-

---

¹⁶ Mail M. Moderaua do H. Taborskiej, 18 II 2019.

¹⁷ Nagrobki wykonały dwie firmy: Abikam Wiesława Wilczyńskiego i Granity Skwara. Ich realizację nadzorował artysta.

¹⁸ Cmentarz Powązkowski poświęcono i otwarto w maju 1792 r. Jego teren i nagrobki, uznane za skarbnicę narodową rzeźby i małej architektury, objęte są ścisłą ochroną konserwatorską. Pochowano tutaj około miliona osób, wśród nich znajduje się wielu znanych i zasłużonych osób, w tym żołnierze powstań narodowych od insurekcji kościuszkowskiej do powstania warszawskiego, działacze niepodległościowi, wybitni pisarze, poeci, uczeni, artyści, myśliciele, lekarze, prawnicy, duchowni; strona internetowa: Pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Pow%C4%85zkowski, dostęp 7 X 2018.

¹⁹ Cmentarz Wojskowy na Powązkach, tzw. Powązki Wojskowe, został założony w 1912 jako cmentarz prawosławny przeznaczony dla żołnierzy rosyjskich. Po wybuchu I wojny światowej miejsce spoczynku znaleźli tu nie tylko Rosjanie, ale również żołnierze niemieccy, węgierscy, chorwaccy, czescy, słowaccy oraz polscy [...], uczestnicy powstań: listopadowego, styczniowego, wielkopolskiego, powstań śląskich, bohaterowie wojny polsko-bolszewickiej i walk o granice RP, ofiary przewrotu majowego, a także żołnierze

go była wprawdzie kwestionowana, ale zastrzeżenia budziła przede wszystkim jego „niewłaściwa” forma, a także niechęć czy wątpliwości wobec decydentów i sponsorów. Część rodzin ofiar katastrofy uważała, że pomnik jest w tym miejscu niepotrzebny, a cały projekt nie był konsultowany z rodzinami zmarłych. Padały też zarzuty natury politycznej, że jest to *pomnik władz, a nie ofiar katastrofy*²⁰.

POMNIK

W alory artystyczne i kommemoratywne pomników są bardzo różnie oceniane, co jest regułą raczej niż wyjątkiem w odbiorze sztuki publicznej. Dla części odbiorców dzieła powązkowskiego potężna, przełamana bryła wbijająca się w ziemię nie stanowi wystarczającego sygnału wizualnego do kojarzenia pomnika z katastrofalnym rozbiciem samolotu Tu-154. Zgeometryzowana forma – dwa prostopadłościany wykonane z żelbetonu, pokrytego jasną, granitową okładziną i ich „minimalistyczna” estetyka mogą być obce gustom odbiorców tradycyjnych dzieł nagrobnych. Krytykowano również brak na pomniku krzyża i godła państwowego (il. 1–6).

Na korzyść dzieła w opiniach pozyskanych przez autorkę zapisywano to, że będąc pomnikiem cmentarnym, wypełnia przypisaną mu rolę – widoczny z dużej odległości, kieruje ku kwaterze osoby, które jej poszukują lub ją odwiedzają; podaje istotne informacje: daty i okoliczności śmierci ofiar, nie zawiera określeń czy komentarzy mogących stanowić bezpośrednio źródło politycznych zażrażeń; włącza do monumentu i bierze pod swoją opiekę prochy ofiar, które spoczęły tu po zakończeniu indywidualnych pogrzebów. Spoczywająca nad urnami czarna, naziemna płyta zawiera, podobne jak bryła pomnikowa, zwarte, godne inskrypcje. Pytani o brak znaku krzyża niektórzy z rozmówców uważali, że monument jest częścią rozwiązania całej cmentarnej kwatery smoleńskiej, na której znajduje się szereg białych krzyży nagrobnych kompensujących

---

polegli we wrześniu 1939. [...] W latach 1945–1947 na cmentarz przenoszono ekshumowane ciała powstańców i osób cywilnych pogrzebanych na terenie miasta w czasie powstania warszawskiego. W zajmujących zwarty obszar kwaterach pochowano poległych w powstaniu żołnierzy Armii Krajowej; strona internetowa: Pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Wojkowy_na_Pow%C4%85zkach, dostęp 7 X 2018.

²⁰ Opinia wyrażona m.in. przez wdowę po Przemysławie Gosiewskim, który został pochowany w Kwaterze Smoleńskiej. Był posłem na Sejm z listy Prawa i Sprawiedliwości, wiceprezesem Rady Ministrów w rządzie Jarosława Kaczyńskiego i przewodniczącym klubu parlamentarnego PiS.

POMNIKI SMOLEŃSKIE W WARSZAWIE

1.-6. Pomnik Ofiar Katastrofy Smoleńskiej na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach; fot. Halina Taborska

POMNIKI SMOLEŃSKIE W WARSZAWIE

ten brak na bryle pomnika. Części rozmówców nie odpowiadała „abstrakcyjność” dzieła, inni w pełni ją akceptowali z komentarzem, że figuratywna przedstawieniowość mogłaby być równie czy nawet bardziej kontrowersyjna.

Na dwóch członach pomnika o nierównej długości – 12 i 10 metrów, mających taki sam przekrój – 4 × 1 metr znajdują się dwie inskrypcje dedykacyjne: lista nazwisk ofiar katastrofy z podaną datą urodzenia i pełnionych funkcji czy zajmowanych stanowisk oraz napis: PAMIĘCI 96 OFIAR KATASTROFY LOTNICZEJ POD SMOLEŃSKIEM 10 KWIETNIA 2010 ODDALI ŻYCIE W SŁUŻBIE OJCZYZNY W DRODZE NA OBCHODY 70 ROCZNICY ZBRODNI KATYŃSKIEJ²¹. Napis dedykacyjny i listę poległych wykonał artysta z zespołem. Ich usytuowanie na pomniku i powściągliwość przekazu przemawia do wielu odbiorców.

Na płycie pokrywającej urny umieszczono napis: TU SPOCZYWAJĄ / POCHOWANE W DNIU 10 MAJA / PROCHY OFIAR KATASTROFY SMOLEŃSKIEJ WŚROD NICH / KS. PROF. DR. HAB. RYSZARDA RUMIANKA.

Na tylnej ścianie monumentu jest podana informacja: POMNIK ODSŁONIĘTO 10.11.2010 / WYBUDOWANO STARANIEM / RZĄDU RP I MIASTA ST. WARSZAWY / WEDŁUG KONCEPCJI RZEŹBIARZA MARKA MODERAU / WYKONAŁ MPAK SP. Z O. O.

ODSŁONIĘCIE

Pomnik odsłonięto z udziałem prezydenta RP Bronisława Komorowskiego z małżonką, który wygłosił przemówienie; ze strony władz był m.in. marszałek Sejmu Grzegorz Schetyna i premier Donald Tusk. Przemowę wygłosiła także prezydent Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz. Kwaterę i pomnik poświęcił metropolita warszawski arcybiskup Kazimierz Nycz.

W uroczystości wzięła udział część rodzin ofiar, nie przybył na nią Jarosław Kaczyński, który w tym samym czasie złożył kwiaty pod Pałacem Prezydenckim w Warszawie. Na Powązkach pojawił się ze swymi współpracownikami, ale

---

²¹ 28 ofiar katastrofy pochowanych w Kwaterze Smoleńskiej to: gen. Andrzej Błasik, gen. Franciszek Gągor, Grażyna Gęsicka, gen. Kazimierz Gilarski, Przemysław Gosiewski, ppłk Robert Grzywna, Mariusz Handzlik, ks. Roman Indrzejczyk, kpt. Paweł Janeczek, Dariusz Jankowski, Natalia Januszko, Mariusz Kazana, Janusz Krupski, Wojciech Lubiński, Barbara Maciejczyk, Barbara Mamińska, Stefan Melak, ppor. Andrzej Michalak, mjr Dariusz Michałowski, Stanisław Mikke, por. Piotr Nosek, Andrzej Przewoźnik, Sławomir Skrzypek, Władysław Stasiak, ppor. Jacek Surówka, Aleksander Szczygło, Jolanta Szymanek-Deresz, Izabela Tomaszewska.

po zakończeniu oficjalnej uroczystości. Był to jeden z pierwszych sygnałów, że pomnikiem smoleńskim w Warszawie towarzyszyć będą ostre, politycznie uwarunkowane spory.

II. POMNIK OFIAR TRAGEDII SMOLEŃSKIEJ 2010 ROKU NA PLACU MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

WPROWADZENIE

We wczesnym okresie debat nad pomnikiem, mającym upamiętniać ofiary katastrofy smoleńskiej w otwartej przestrzeni publicznej Warszawy, autorkę artykułu poproszono latem 2010 roku o wypowiedź na temat „dobrych i złych pomników”²², a pierwsze pytanie dziennikarza prowadzącego rozmowę red. Piotra Sarzyńskiego brzmiało: *Stawiać pomnik poświęcony tragedii w Smoleńsku czy nie?* Odpowiedź na nie była następująca:

*O tych, których monument smoleński ma upamiętniać, możemy chyba bez kontrowersji powiedzieć, że – niezależnie od stanowisk publicznych, ścieżek zawodowych, orientacji politycznych – wszyscy oni, na różne sposoby, służyli swemu społeczeństwu i państwu, a zginęli tragicznie we wspólnej drodze ku miejscu nie-rozerwalnie związanemu z polską historią i narodową, wojenną traumą. I dlatego zasługują na pomnik. [...] Jeśli monument ma służyć całemu społeczeństwu i być elementem łączącym, a nie rozrywającym narodowe życie, to szukamy przede wszystkim tego, co łączy zwolenników pomnika, jak i tego, co łączyło ludzi, których pragnie się upamiętnić*²³.

Na pytanie dotyczące lokalizacji, określonej przez prowadzącego rozmowę jako „kość niezgody”, padła odpowiedź:

Moim wybranym terenem byłby plac Piłsudskiego, nie dlatego, że jest blisko Pałacu Prezydenckiego, ale dlatego, że jest to wyjątkowe miejsce w Warszawie, gdzie spotyka się to, „co boskie i co cesarskie”, sacrum i profanum, miejsce Nieznanego Żołnierza, Papieskiego Krzyża i Polskiego Wodza. A nade wszystko jest to teren

---

²² Zaproszenie do rozmowy było następstwem pojawienia się pierwszej polskiej książki o współczesnej sztuce publicznej, H. Taborska *Współczesna sztuka publiczna Dzieła i problemy*, Warszawa 1996, a także artykułów autorki poświęconych pomnikowej tematyce.

²³ Tekst opublikowano w tygodniku „Polityka”, 10 IX 2010, strona internetowa: Polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1508372,1,stawiac-pomniki-ale-jakie.read, dostęp 5 VI 2018.

bardzo przestronny, wciąż czekający na pełne zagospodarowanie i dający możliwość wykreowania w nim „miejsca w miejscu”, stosownego zarówno dla indywidualnej kontemplacji, jak i wspólnotowych celebracji²⁴.

Lokalizacja ta została wybrana osiem lat później i stała się przedmiotem ostrych starć pomiędzy władzami różnego szczebla i skonfliktowanych opcji politycznych.

LOKALIZACJA – PLAC MARSZAŁKA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO

Plac marszałka Józefa Piłsudskiego, jeden z historycznie najciekawszych i najważniejszych placów Warszawy, nierozłącznie związany z wielkimi narodowymi traumami, był też przez stulecia „bohaterem” sporów dotyczących pomników, jakie się na nim pojawiały. Historia samego placu ma swe odbicie w jego zmieniających się nazwach. Pierwszą z nich – plac Saski – utrzymał długo, od roku 1814 do 1928. W 1928 przyjął nazwę placu marszałka Józefa Piłsudskiego, nosił ją do 1940 roku. Niemcy w podbitej Warszawie nazywali go Sachsenplatz, a od 1 września 1940 – Adolf-Hitler-Platz. Tuż po zakończeniu wojny powróciła dawna nazwa – plac Saski, ale już 6 maja 1946 roku władze komunistycznej Polski przemianowały go na plac Zwycięstwa. W roku 1990 została przywrócona nazwa – plac marszałka Józefa Piłsudskiego.

W ciągu stuleci toczyły się na placu bardzo różne działania: podczas powstania kościuszkowskiego w 1794 roku powstańcy warszawscy walczyli tu z wojskami rosyjskimi; w okresie Księstwa Warszawskiego (1807–1815) Napoleon prowadził w 1807 roku przeglądy wojsk francuskich; wielki książę Konstanty, naczelny wódz armii Królestwa Polskiego, pełniący też obowiązki gubernatora wojskowego Królestwa, przyjmował defilady wojskowe, a także ćwiczenia musztry. Na jego rozkaz plac został wybrukowany w latach 1815–1816. W roku 1830, w pierwszą noc powstania listopadowego, zginął tu, broniąc placu przed powstańcami, generał Tomasz Siemiątkowski. W ciągu kilkunastu godzin zabito za zdradę siedmiu wysokich rangą polskich oficerów – pozostał bolesny spór o to, czy stracili życie, bo honor nakazywał im być wiernym żołnierskiej przysiędze, czy też byli przeciwni wybuchowi powstania nie z lojalności wobec swego naczelnego wodza księcia Konstantego i cara, ale z głębokiego przekonania, że powstanie nie ma szans zwycięstwa:

Część wyższych oficerów wystąpiła przeciwko powstańcom, niektórzy usiłowali skłonić ich do zaniechania walki bądź podjęli działania w celu stłumienia zrywu.

---

²⁴ Tamże.

Zdesperowani powstańcy w nocy z 29 na 30 listopada zabili siedmiu polskich oficerów. Generałowie Ignacy Blumer, Maurycy Hauke, Stanisław Potocki i Stanisław Trembicki oraz pułkownik Filip Meciszewski zginęli, gdy odmówili objęcia dowództwa nad powstaniem i próbowali nakłonić żołnierzy do powrotu do koszar. Generał Tomasz Siemiątkowski poległ w walce, broniąc przed powstańcami placu Saskiego. Generała Józefa Nowickiego zastrzelono jakoby przez pomyłkę, biorąc go za rosyjskiego generała Lewickiego²⁵.

10 lat po upadku powstania listopadowego stanął na placu Saskim pierwszy ważny dla historii tego miejsca pomnik i pozostał na nim przez ponad pół wieku (lata 1841–1894). Budowę pomnika, znanego pod dwoma nazwami: Pomnik Oficerów-Lojalistów Poległych w Noc Listopadową lub Pomnik Polaków Poległych za Wierność Swojemu Monarsze, zarządził car Mikołaj I. Odświeżenie odbyło się 29 listopada 1841 roku, w 10. rocznicę wybuchu powstania. Mieszkańcy Warszawy nazywali go „pomnikiem hańby”, o którym krążył dwuwiersz: *Osiem lwów – czterech ptaków / pilnuje siedmiu łajdaków*²⁶.

Pomnik zaprojektował Antonio Corazzi (ur. 1792 w Livorno, zm. 1877 we Florencji) – włoski architekt działający w Polsce w latach 1819–1847, przedstawiciel klasycyzmu, znany m.in. z imponującej, neoklasycznej budowli Teatru Wielkiego na warszawskim placu Teatralnym. Corazzi pojawił się na placu Saskim jako współtwórca pomnika wykonanego z lanego żelaza, spiżu i brązu, w formie 30-metrowego obelisku, w którego wnętrzu znajdowały się kręcone schody. Obelisk spoczął na ośmiokątnej podstawie z szarego marmuru i żelaznym piedestale. Towarzyszyło mu osiem leżących lwów, cztery dwugłowe rosyjskie orły z tarczami herbowymi Królestwa Polskiego na piersiach, wykonane ze spiżu przetopionego z armat zdobytych na powstańcach w Zakładzie Machin Banku Polskiego oraz połączane laury²⁷.

Wśród pomnikowych napisów w języku rosyjskim i polskim znajdował się zapis dedykacyjny w języku polskim – „Polakom w dniu 17/29 listopada 1830

²⁵ Strona internetowa: Historiaposzukaj.pl/wiedza,obiekty,211,obiekt_obelisk_warszawa.html, dostęp 8 X 2018.

²⁶ Strona internetowa: Veritasdehistoria.wordpress.com/2017/09/04/noc-listopadowa-jak-wygladaly-pierwsze-godziny-powstania-listopadowego/, dostęp 8 X 2018.

²⁷ Dokładny opis pomnika znajduje się na stronie internetowej: Pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_oficer%C3%B3w-lojalist%C3%B3w_poleg%C5%82ych_w_Noc_Listopadow%C4%85, dostęp 8 VII 2018; por. „Kurier Warszawski”, 26 XI (6 XII) 1899, nr 337; K. Dunin-Wąsowicz, *Warszawa 1914–1918*, Warszawa, 1989, s. 86; W. Głębocki, *Warszawskie pomniki*, Warszawa, 1990, s. 162.

roku poległym za wierność swojemu monarsze” – przypisywany samemu carowi, podobnie jak szkice lwów i orłów.

W 1894 roku monument został usunięty, by zwolnić miejsce dla mającej tu powstać wielkiej świątyni prawosławnej²⁸. Przeniesiony został na plac Zielony, przemianowany później na plac Henryka J. Dąbrowskiego i ostatecznie zniszczony w roku 1917.

Pierwszym polskim monumentem, jaki przybył na plac po odzyskaniu niepodległości, był pomnik księcia Józefa Poniatowskiego. Zaprojektował go jeden z najznakomitszych rzeźbiarzy europejskiego klasycyzmu, Duńczyk Bertel Thorvaldsen (ur. 1770 w Kopenhadze, zm. tamże w 1844). Pomnik zamówił u artysty w roku 1818 komitet budowy, któremu przewodniczył książę Adam Jerzy Czartoryski. Prace zaczęły się osiem lat później, a model pomnika został zaprezentowany Warszawie w 1829 roku. Odlany w brązie w latach 1818–1830 w warszawskim zakładzie Klaudiusza i Emila Gregoire'ów, rozpoczął wyjątkowo trudne i dramatyczne pomnikowy żywot. Skazany po powstaniu listopadowym na banicję przez cara Mikołaja I, został wywieziony do twierdzy Modlin w 1836 roku, a dwa lata później car подарowany go znenawidzonemu przez Polaków generałowi Iwanowi Paskiewiczowi, namiestnikowi Królestwa Polskiego, który przewiózł go w roku 1842 do własnego pałacu w Homlu, gdzie pomnik przebywał do 1922. W roku 1923 wrócił do Warszawy i stanął na wysokim cokole przed Pałacem Saskim²⁹. Dwa lata później w jego pobliżu został odsłonięty Pomnik Nieznanego Żołnierza, umiejscowiony w trzech środkowych arkadach Pałacu Saskiego³⁰.

²⁸ Cerkiew wzniesiono w latach 1894–1912, na samym środku placu. Znana pod nazwą sobór św. Aleksandra Newskiego, została zaprojektowana przez petersburskiego architekta Leona Benois. Miała wolno stojącą dzwonnice, wysokości 70 metrów, uznaną za jedną z najwyższych budowli XIX-wiecznej Warszawy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości dzwonnica została zburzona w 1921 roku, a sam cerkiew – w odczuciu Polaków symbol rosyjskiej dominacji nad krajem – rozebrana w latach 1924–1936.

²⁹ Cokół ten, zaprojektowany przez Aleksandra Bojemskiego, został wykonany z płyt pochodzących z rozebranego pomnika Paskiewicza, którego pomnik powstał w roku 1870, a został zburzony w 1917. Przez blisko pół wieku stał na dziedzińcu Pałacu Namiestnikowskiego, który od 1994 r. nosi nazwę Pałacu Prezydenckiego na Krakowskim Przedmieściu.

³⁰ Arkady te pojawiły się w latach 1839–1842, gdy Pałac Saski został przebudowany; usunięto wówczas środkowy korpus pałacowej budowli, którego miejsce zajęła ko-

Po wybuchu II wojny światowej teren placu stał się częścią niemieckiej dzielnicy rządowej. W pałacu Brühla urzędował w latach 1939–1945 Ludwig Fischer, gubernator dystryktu warszawskiego Generalnej Guberni. Za jego rządów na środku placu stanęła wielka makieta „V” – zwycięski symbol podbicia Polski. 28 lipca 1941 roku spalił ją Czesław Zadrożny (1904–1944), współzałożyciel Organizacji Małego Sabotażu „Wawer”, ps. „Głowacki”, „Mykita”, który zginął w powstaniu warszawskim 8 września 1944 roku. Wycofujący się z Warszawy Niemcy wysadzili pałace: Saski i Brühla³¹, zniszczyli też całkowicie pomnik księcia Józefa Poniatowskiego, z którego nic nie pozostało oprócz małego fragmentu, dziś spoczywającego na terenie Muzeum Powstania Warszawskiego. Plac Saski przestał istnieć w swym historycznym kształcie.

Po zakończeniu wojny rozpoczęły się mozolne prace nad oczyszczeniem całego terenu. Grób Nieznanego Żołnierza, zasypyany gruzami, zabezpieczono i restaurowano, a nowy odlew pomnika księcia, dar Królestwa Danii dla Warszawy, wykonany z brązu w latach 1948–1951 według modelu przechowywanego w Muzeum Thorvaldsena w Kopenhadze, wrócił do stolicy w 1952 roku³², ale nie na swą dawną lokalizację.

Plac Saski jako plac Zwycięstwa stał się głównym terenem uroczystości państwowych Polski Ludowej. Jego rola i znaczenie w narodowym życiu uległy znaczącej zmianie z nastaniem pontyfikatu Jana Pawła II. Polski papież podczas swojej pierwszej pielgrzymki do kraju 2 czerwca 1979 roku odprawił tu mszę świętą,

---

lumnada w stylu klasycystycznym, a pałac połączył się z Ogrodem Saskim. Opis i szczegółowa historia pomnika znajduje się w książce Ireny Grzesiuk-Olszewskiej, *Warszawska rzeźba pomnikowa*, Warszawa, 2003, s. 70–73, z podaną obszerną bibliografią.

³¹ Pałac Brühla, wybudowany dla Jerzego Ossolińskiego w latach 1639–1642, był wielokrotnie przebudowywany; od 1918 r. do wybuchu II wojny stanowił siedzibę polskiego MSZ. Był uważany za jeden z najpiękniejszych polskich pałaców w stylu rokoko, całkowicie zburzony przez Niemców. Nie został odbudowany, podobnie jak Pałac Saski.

³² Stanął początkowo przed Starą Pomarańczarnią w Łazienkach Królewskich, a w 1965 r. przybył na miejsce pierwotnie dla niego przeznaczone – na dziedziniec dawnego Pałacu Namiestnikowskiego, który w okresie PRL-u pełnił funkcję Pałacu Rady Ministrów. W 1994 r. pałac stał się oficjalną siedzibą prezydenta RP; strona internetowa: Prezydent.pl/kancelaria/rezydencje-kprp/palac-prezydencki/, dostęp 10 IX 2018. Pełny opis pomnika i jego historii znajduje się w książce Ireny Grzesiuk-Olszewskiej, *Warszawska rzeźba pomnikowa*, Warszawa, 2003, s. 64–69.

w której wzięło udział około pół miliona ludzi. Podczas stanu wojennego układano w tym miejscu krzyż z kwiatów, usuwany systematycznie przez władze. Stał się wyrazem oporu wobec reżimu i znakiem poparcia dla „Solidarności”.

W suwerennej Polsce na placu z przywróconą przedwojenną nazwą powstały nowe dzieła kommemoratywne. W jego nawierzchnię wkomponowano w 1990 roku płytę upamiętniającą pierwszą mszę Jana Pawła II, a także uroczystości pogrzebowe kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski w latach 1948–1981. Uroczystości żałobne odbyły się na placu 31 maja 1981 roku, gdy została tu wystawiona trumna z ciałem kardynała. W roku 2009, w cztery lata po śmierci papieża, plac Piłsudskiego stał się po części terenem *sacrum*, gdy 6 czerwca został odsłonięty Krzyż Papieski, w 30. rocznicę pierwszej wizyty Jana Pawła II w Polsce, usytuowany w miejscu, gdzie wówczas papież odprawił mszę świętą. Spośród 54 nadesłanych na konkurs prac jury rozpatrzyło 52, a 25 września 2008 roku został wybrany projekt trzech autorów: Marka Kucińskiego, Jerzego Mierzwiaka i Natalii Wilczak. Uzasadniając werdykt jurorów, przewodniczący sądu konkursowego Tomasz Gamdzyk, ówczesny naczelnik Wydziału Estetyki Przestrzeni Publicznej warszawskiego ratusza, powiedział:

*Projekt jest piękny w swojej prostocie, a jednocześnie bezkompromisowy, wyraźnie widoczne są nawiązania do tradycji krzyża misyjnego, jak i dobrze pamiętanego krzyża z mszy w 1979 roku*³³.

W przemówieniu poprzedzającym odsłonięcie pomnika prezydent Warszawy, Hanna Gronkiewicz-Waltz, powiedziała:

*My, Polacy, wiemy, że obalenie komunizmu nie zaczęło się w 1989 r., ale 10 lat wcześniej, na tym placu od słów Jana Pawła II. Od dziś w tym miejscu naprzeciwko Grobu Nieznanego Żołnierza, który jest symbolem męstwa Polaków, stać będzie krzyż, który jest znakiem wiary, wytrwałości i nadziei*³⁴.

*Po uroczystości odsłonięcia krzyża rozpoczęła się msza święta, odprawiana przez arcybiskupa Kazimierza Nycza. Czytania podczas liturgii były takie same, jak te ze mszy sprzed 30 lat. Nycz powtórzył również słowa papieża: – Niech zstąpi Duch Twój i odnowi ziemię. Tę ziemię*³⁵.

---

³³ Strona internetowa: Um.warszawa.pl/sites/default/files/16914Informacja-wyniki.pdf, dostęp 2 XII 2017.

³⁴ Strona internetowa: Szrm.pl/krzyz-papieski-jana-pawla-ii-2/, dostęp 2 XII 2017.

³⁵ Strona internetowa: Warszawa.naszemiasto.pl/krzyz-papieski-odsloniety/ar/c1-2983664, dostęp 2 XII 2017.

Słowa te, w formie cytatu wykonanego z liter z brązu, znajdują się przed Krzyżem, na tablicy włączonej w posadzkę placu. Potężny Krzyż – pomnik wysokości 9 metrów, z ramieniem długości 4 metrów, został wykonany z białego granitu hiszpańskiego „blanco cristal”. Frontowe płaszczyzny pomnika są pokryte licznymi żłobieniami, akcentującymi strukturę kamienia³⁶.

W kontekście dziejów placu i wagi pojawiających się na nim pomników staje się zrozumiałe, dlaczego wprowadzenie nań pomnika smoleńskiego stanowiło przedmiot politycznych zabiegów i kontrowersji. Rozpoczęła się ostra i administracyjnie skomplikowana „pomnikowa batalia” pomiędzy władzami państwowymi (PiS) a miejskimi (warszawskim ratuszem, PO). Plac, będący własnością Skarbu Państwa, do 2017 roku był administrowany przez stołeczny Zarząd Dróg Miejskich, a jesienią owego roku jego rejon otrzymał status terenu zamkniętego³⁷, decyzją ministra spraw wewnętrznych Mariusza Błaszczaka, który tę decyzję tłumaczył względami bezpieczeństwa. Status taki mają m.in. poligony, składy amunicji, ważne dworce i linie kolejowe.

Tereny zamknięte są wyjęte spod zarządu władz miasta, pozwolenia na budowę wydaje wojewoda. Na Mazowszu jest nim Zdzisław Sipiera (PiS), któremu w październiku 2017 roku teren placu przekazał w zarząd osobną decyzją minister infrastruktury Andrzej Adamczyk. 31 stycznia 2018 roku wojewoda wydał zgodę na lokalizację pomnika i rozpoczęcie prac przygotowawczych. Po przeprowadzaniu badań archeologicznych, w lutym 2018 roku rozpoczęły się prace przy budowie pomnika – były niełatwe, bo artystyczna koncepcja wymagała realizacji części naziemnej i podziemnej, z uwzględnieniem oświetlenia dzieła.

KONKURS

Konkurs na opracowanie projektu pomnika Ofiar Tragedii Smoleńskiej 2010, w którego jury znaleźli się głównie akademicy i architekci, został

---

³⁶ Inicjatorem wzniesienia pomnika był stołeczny ratusz oraz Centrum Myśli Jana Pawła II, inwestorem miasto stołeczne Warszawa, a generalnym wykonawcą Mostostal Warszawa S.A. Wokół pomnika kostkę brukową wymieniono na płyty z szarego granitu sprowadzonego z Hiszpanii (teren około 400 m. kw.).

³⁷ Tereny zamknięte mają charakterze zastrzeżony ze względu na obronność i bezpieczeństwo państwa, są tak określone przez właściwych ministrów. Prace na terenie zamkniętym mogą być wykonywane na zlecenie organów, które zdecydowały o zamknięciu terenu lub za ich zgodą.

rozstrzygnięty 19 października 2017 roku³⁸. Do ostatniego etapu przeszło dziewięć projektów. Sąd Konkursowy za najlepszą uznał pracę oznaczoną numerem 378154, która całkowicie spełniała wymogi regulaminowe i wyróżniała się wysokim poziomem artystycznym. Jurorzy uzasadniając ostateczny werdykt, stwierdzili:

Pracę tą cechuje wysoka wartość artystyczna, prostota i szlachetność formy oraz czytelny przekaz ideowy, uzyskany dzięki właściwemu wyborowi form i doborowi materiałów. W pracy w sposób jednolity i kompleksowy zostało rozwiązane urbanistyczne powiązanie skweru ks. Twardowskiego z Osią Saską, Krakowskim Przedmieściem oraz Karową. Zaproponowana aranżacja przestrzenna umożliwia zarówno indywidualny odbiór, jak i organizację dużych uroczystości. Autorzy nagrodzonej pracy w sposób trafny i czytelny włączyli w założenie tzw. Krzyż smoleński. Troskliwie i szczegółowo pomyślany problem zieleni wydobywa efekty wizualne tego udanego założenia³⁹.

Tę szczegółowo opracowaną lokalizację później odrzucono bez konsultacji z Sądem Konkursowym.

POMNIK

Autorem zwycięskiego projektu pomnika Ofiar Tragedii Smoleńskiej 2010 był Jerzy Kalina (ur. 1944), absolwent Wydziału Malarstwa Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, rzeźbiarz, scenograf teatralny i filmowy, twórca instalacji, filmów animowanych i dokumentalnych, spektakli teatralnych, *od 40 lat wierny zasadniczej idei uprawianej przez siebie sztuki – ciągłemu poszukiwaniu, ostrej prowokacji, ekspresji społecznej, politycznej, religijnej i osobistemu wyznaniu*⁴⁰.

Artysta, opisując swój projekt i lokalizację na placu Piłsudskiego, mówił:

---

³⁸ Skład jury: przewodniczący Sądu Konkursowego – prof. dr hab. T. J. Żuchowski, sędzia referent – dr inż. arch. A. Chylak, prof. dr J. A. Chrościcki, E. Kochanowska, prof. dr hab. P. Krajewski, prof. dr hab. M. Kulpa, M. Łopiński, dr A. Szczepaniak, arch. kraj. M. Szeniawski, arch. P. Walkowiak, prof. dr hab. J. S. Wojciechowski.

³⁹ Protokół posiedzenia Sądu Konkursowego z 19 października 2017 r.

⁴⁰ J. Kalina w swym bogatym i różnorodnym dorobku ma m.in. wizualną oprawę pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki i jego grobowca, był też głównym projektantem trzech ołtarzy papieskich w Warszawie w 1984, 1991 i 1999 r., a w latach 1992–1995 projektował kaplice w Belwederze i Pałacu Prezydenckim; strona internetowa: Jerzykalina.pl/, 10 VIII 2018.

Od początku myślałem, że to powinien być największy plac i największa przestrzeń, bo tym elementem głównym w odbieraniu całej przestrzeni tego pomnika jest pustka. Chciałem, żeby ten trap samolotowy, ciemny, który wygląda jednocześnie jak katafalk, jak podstawa do jakiejś innej jeszcze konstrukcji, że prowadzi jeszcze w inne przestrzenie, żeby ten trap stał się taki oczekujący na tych, którzy odlecieli [...]. Przecież ci pasażerowie tego nieszczęsnego samolotu lecieli na mszę żałobną katyńską. To jest katyńska msza za wszystkich właściwie Polaków, którzy tam pojechali w kibitkach, pociągach albo o własnych nogach gdzieś na kresy, gdzieś na krańce⁴¹.

Pomnik ma też swą część podziemną – głęboki na trzy metry wykop, pokryty szkłem; artysta określił go jako „dół ekshumacyjny, dół śmierci”, dodając:

Taki, jaki był w Miednoje, taki, jaki był w Katyniu i w 10 innych częściach Wschodu, ale też i Polski. [...] Tu, w ścianach tego dołu śmierci pojawiają się w wydrążonych niszach światła wiecznej pamięci. Jest ich 96 – to jest taka symboliczna ilość⁴².

Zanim pomnik odsłonięto, w mediach społecznościowych i prasie pojawił się zarzut o plagiat. Zwrócono uwagę na fakt, że pomnik przypomina grafikę z bardzo ongiś popularnego komiksu Papcia Chmiel⁴³ o nazwie *Tytus, Romek i A'Tomek*, a także okładkę pierwszego albumu niemieckiego zespołu progressive metal rock – „Beyond the Bridge The Old Man and the Spirit”.

Papcio Chmiel, w rzeczywistości Henryk Jerzy Chmielewski, rysownik satyryczny i autor wielu komiksów, w tym także wspomnianego kultowego komiksu, nagabywany przez media, wypowiedział się na temat „plagiatu” następująco:

Jestem zaskoczony projektem, ponieważ przypomina zupełnie mój rysunek satyryczny. Autor pomnika zapewne czytał „Tytusy”, a jako architektowi, mógł mu się bezwiednie zakodować mój rysunek...⁴⁴

Z kolei sam artysta, zirytowany telefonami, odpowiedział jednemu z rozmówców:

---

⁴¹ Strona internetowa: Wprost.pl/kraj/10116811/pomnik-smolenski-bedzie-sie-rozrastal-autor-rzezby-zdradza-nowe-informacje.html, dostęp 10 VI 2018.

⁴² Tamże.

⁴³ Henryk Jerzy Chmielewski (ur. 7 czerwca 1923 r. w Warszawie), pseudonim „Papcio Chmiel” – polski grafik, rysownik i publicysta, żołnierz AK, uczestnik powstania warszawskiego. Autor m.in. ukazującej się od 1957 r. serii komiksowej *Tytus, Romek i A'Tomek*, która rozeszła się w łącznym nakładzie 11 mln egzemplarzy.

⁴⁴ Strona internetowa: Fakt.pl/wydarzenia/polityka/papcio-chmiel-o-budowie-pomnika-smolenskigo/79gmlfj#slajd-1, dostęp 14 VI 2018.

Schody funkcjonują w sztuce i architekturze w takiej ilości, że mogą odbierać codziennie 500 telefonów. A jak jeszcze jest Tytus, Romek i A'Tomek, to pan strzela z takiej armaty..., ale niech pan do kogoś innego strzela⁴⁵.

Symbolika pomnika ujęta skrótowo obejmuje: schody jako drogę i wejście do samolotu, ale także drogę do innej formy bytu – życia po śmierci; tafla szklana ustanawia symboliczną granicę między światem realnym, w którym się znajdujemy, a światem umarłych. Miejszem umarłych, a także przywołaniem Katynia, jest tu nisza w ziemi. Monument może również pełnić rolę symbolicznego grobowca Polaków poległych na Wschodzie (il. 7–10).

Obłożona czarnym granitem struktura o wysokości 6 metrów w części naziemnej nawiązuje swym kształtem do trapu samolotu pozbawionego kilku najniższych stopni. Część podziemna, oddzielona od naziemnej szklanym rusztem, poszerza zasięg pojęciowy i symboliczny monumentu przez nawiązanie do dołów grzebalnych, wojennych zbrodni, tragicznych momentów w polskiej historii w czasach II wojny światowej i po jej zakończeniu. Rozłącza, a jednocześnie łączy, świat umarłych i żywych – czas historyczny i czas teraźniejszy. Z podziemnej głębi, z 96 znajdującej się w niej nisz mają płynąć – wedle cytowanych już słów artysty – „światła wiecznej pamięci”. Opisana prozaicznie część podziemna pomnika to trzymetrowy wykop, w którym są umieszczone reflektory podświetlające pomnik.

Wewnątrz pomnika ma się gromadzić energia elektryczna, przekazywana następnie do 96 nisz. Jej źródłem – wedle planów artysty – jest umieszczona w górze pomnika bateria, która przyjmując światło słoneczne kumuluje je we wnętrzu i oddaje na zewnątrz. W zrealizowanym dziele pomnikowe światła nie pojawiają się jednak regularnie, odwiedzający piesi czy osoby przejeżdżające obok placu po zapadnięciu zmroku mogą wypatrywać je nadaremnie. Realizacje artystyczne wymagające technologicznego wsparcia są niejednokrotnie skazane na kłopoty – w procesie instalowania czy już po wdrożeniu miewają problemy i zazwyczaj są uzależnione od opieki technicznej, potrzebują regularnej kontroli, stałej konserwacji oraz nakładów finansowych.

---

⁴⁵ J. Kalina w rozmowie z Fakt24, strona internetowa: fakt.pl/wydarzenia/polityka/jerzy-kalina-autor-pomnika-smolenskigo-o-swoim-projekcie/slwch88, dostęp 9 VI 2018; por. też strona internetowa: fakt.pl/wydarzenia/polityka/jacek-sasin-o-budowie-pomnika-smolenskigo/vzzf699, dostęp 10 VI 2018.

7.-10. Pomnik Ofiar Tragedii Smoleńskiej 2010 Roku na placu marszałka Józefa Piłsudskiego; fot. Halina Taborska

HALINA TABORSKA

ODSŁONIĘCIE

Pomnik został odsłonięty 10 kwietnia 2018 roku w obecności części rodzin ofiar katastrofy, głównymi postaciami ceremonii byli Jarosław Kaczyński i córka Lecha i Marii Kaczyńskich, Marta Kaczyńska ze swymi córkami. W uroczystości, obok części rodzin ofiar katastrofy, wzięli udział przedstawiciele najwyższych władz państwowych: prezydent Andrzej Duda, premier Mateusz Morawiecki, marszałkowie Sejmu i Senatu RP. Monument poświęcił metropolita warszawski kardynał Kazimierz Nycz.

Projekt i jego realizacja są ściśle powiązane z działalnością Komitetu Społecznego Budowy Pomników: „Prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego” oraz „Ofiar tragedii smoleńskiej 2010 roku”. Komitet został powołany 28 kwietnia 2016 roku, a jego celem było

podtrzymywanie i upowszechnianie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwój świadomości narodowej obywatelskiej i kulturowej. Komitet Społeczny prowadzi zbiórkę na rzecz budowy wspomnianych wyżej pomników. Ma ona za zadanie uzyskanie środków finansowych niezbędnych do ogłoszenia i przeprowadzenia konkursu, a następnie do wybudowania i odsłonięcia pomników na terenie Warszawy⁴⁶.

Pomniki, zgodnie z decyzjami Jarosława Kaczyńskiego, zostały odsłonięte w szczególnie ważnym dla historii Polski rocznicowym roku 2018 – pomnik smoleński w kwietniu został powiązany z ósmą rocznicą katastrofy smoleńskiej, odsłonięcie pomnika Lecha Kaczyńskiego nastąpiło 10 listopada, a więc dzień przed datą stulecia odzyskania niepodległości.

Kontrowersje dotyczące obu dzieł nadal trwają.

BIBLIOGRAFIA

OPRACOWANIA

- Dunin-Wąsowicz K., *Warszawa 1914–1918*, Warszawa, 1989.
Głębocki W., *Warszawskie pomniki*, Warszawa, 1990.
Grzesiuk-Olszewska I., *Warszawska rzeźba pomnikowa*, Warszawa, 2003.
„Kurier Warszawski”, 26 XI (6 XII) 1899, nr 337.
Taborska H., *Współczesna sztuka publiczna. Dzieła i problemy*, Warszawa, 1996.
Wojciechowski J. S., *Władze widzenia. Postświecka kultura wizualna*, Kraków, 2015.

---

⁴⁶ Strona internetowa: Komitetspolecznybudowypomnikow.pl/item/49-samplep1.html, dostęp 10 VI 2018.

STRONY INTERNETOWE

- Dzieje.pl/aktualnosci/w-smolensku-wciaz-stoi-krzyz-i-kamien-trwa-spor-o-pomnik fakt.pl/wydarzenia/polityka/miejsce-katastrofy-smolenskiej-dzis-5-lat-pozniej/hbkr8z4.
- Fakt.pl/wydarzenia/polityka/jacek-sasin-o-budowie-pomnika-smolenskiego/vzzf699.
- Fakt.pl/wydarzenia/polityka/jerzy-kalina-autor-pomnika-smolenskiego-o-swoim-projekcie/slwch88.
- Fakt.pl/wydarzenia/polityka/papcio-chmiel-o-budowie-pomnika-smolenskiego/79gmlfj#slajd-1.
- Historiaposzukaj.pl/wiedza,obiekty,211,obiekt_obelisk_warszawa.html.
- Jerzykalina.pl/.
- Komitetspolecznybudowypomnikow.pl/item/49-samplep1.html.
- Pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Pow%C4%85zkowski.
- Pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Wojskowy_na_Pow%C4%85zkach.
- Pl.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Fischer.
- Pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_ofiar_katastrofy_smole%C5%84skiej_na_Cmentarzu_Wojskowym_na_Pow%C4%85zkach_w_Warszawie.
- Pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_oficer%C3%B3w-lojalist%C3%B3w_poleg%C5%82ych_w_Noc_Listopadow%C4%85.
- Polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1508372,1,stawiac-pomniki-ale-jakie.read.
- Prezydent.pl/kancelaria/rezydencje-kprp/palac-prezydencki/.
- Szrm.pl/krzyz-papieski-jana-pawla-ii-2.
- Um.warszawa.pl/sites/default/files/16914Informacja-wyniki.pdf.
- Varsisava.pl/pomnik_ku_czci_pomordowanych_w_praskich_wiezieniach.
- Veritasdehistoria.wordpress.com/2017/09/04/noc-listopadowa-jak-wygladaly-pierwsze-godziny-powstania-listopadowego/.
- Warszawa.naszemiasto.pl/krzyz-papieski-odsloniety/ar/c1-2983664.
- Wprost.pl/kraj/10116811/pomnik-smolenski-bedzie-sie-rozrastal-autor-rzezby-zdradza-nowe-informacje.html.
-

HALINA TABORSKA

SMOLEŃSK MONUMENTS IN WARSAW
– LOCATIONS, WORKS, CONTROVERSIES

SUMMARY

The national mourning and trauma caused by the tragic crash of the Polish airplane Tu-154 on landing at the Smoleńsk Sieverny Airport, which claimed the lives of 96 people – all its passengers and crew, has had profound effects on the political and social affairs of Poland. Countless debates and disagreements concerning the causes and possible consequences of the catastrophe followed. Among them, there has been a heated, politically and socially disruptive discussion concerning monuments which should be erected to commemorate the victims, and where they should be placed in the capital of Poland.

The author briefly considers the monument planned at the site of the catastrophe, which was to be erected on the initiative of the Polish and Russian presidents, Bronisław Komorowski and Dmitry Medvedev. Regardless of the well-organised competition that took place at The Centre of Polish Sculpture in Orońsko, and the Jury's selection of a project of considerable artistic merit, its construction was not approved by the Russians.

Two monuments, planned for Warsaw, are presented in the article within a broader theoretical discourse on the nature of commemorative public art, its materials, and expectations of the public. The first monument, designed by Marek Moderau and unveiled on 10th November 2010, is located in Powązki Military Cemetery in Warsaw, and positioned in the K-II quarter of the cemetery. It consists of a huge block of reinforced concrete clad in white granite, broken into two parts of unequal length (12 and 10 metres), linked with 28 graves of the victims; it also shelters under its massive 'wing' 12 urns with ashes of unidentified persons. Reminiscent of a broken plane thrust into the ground, it carries two inscriptions: one listing victims' names and dates of birth, their military ranks or political and social standing, the other honouring the lives lost on the journey to a ceremony marking the 70th anniversary of the Katyń massacre. The second monument, dedicated to The Victims of the Smolensk Tragedy 2010, was unveiled on 10th April 2018. After an acrimonious dispute between two main political parties, the ruling Law and Justice (PiS) and the opposition's Civic Platform (PO), it was placed on the Marshall Piłsudski Square, one of Warsaw's most important open public spaces, steeped in history, and hosting over the centuries some of the country's best known memorials, among them the Tomb of the Unknown Soldier. Made from black granite, it has a stepped shape prompting associations with the stairs to an aircraft, enriched by a symbolic „reading” proposed by its sculptor Jerzy Kalina, who called his work „the stairway to heaven”. The monument also has a second, underground component, visible through a reinforced glass floor, described as an „exhumation pit”, with a reference to Katyń and to many unknown burial sites of Poles murdered in Soviet Russia. It houses 96 commemoratives „lights” – reflectors which are to provide night-time illumination for the monument.

The controversies concerning the aesthetic merits and political significance of both monuments continue.

Keywords: Commemorative public art, Smoleńsk catastrophe, Monument at Powązki Military Cemetery in Warsaw, Monument for The Victims of the Smoleńsk Tragedy 2010, Marshall Piłsudski Square